

ULUSLARARASI
ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU
XI

15-16-17 Ekim 2021

BİLDİRİLER
I

**ULUSLARARASI
ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU XI**

Yayın Kurulu

Dr. Coşkun Yılmaz / Prof. Dr. Erhan Afyoncu / Prof. Dr. Mustafa S. Küçükaşçı /
Prof. Dr. Uğur Demir / Arş. Gör. Dr. Serkan Osmanlıoğlu /
Arş. Gör. Dr. Coşkun Ünsal

Görsel Araştırma

Arş. Gör. Dr. Coşkun Ünsal / Arş. Gör. Dr. Engin Çetin /
Arş. Gör. Dr. Serkan Osmanlıoğlu / Öğr. Gör. Hasan Yapıcı

İmla ve Tashih

Arş. Gör. Dr. Serkan Osmanlıoğlu

Fotoğraf

SMEY / Coşkun Yılmaz Arşivi /
Üsküdar Belediyesi / Müellifler

Tasarım ve Uygulama

Bülent Avnamak / SMEY

Baskı ve Cilt

FC REKLAM

Aydıntepe Mahallesi Coşkun Sokak No: 24
Tuzla / İstanbul

ISBN: 978-605-9719-89-6 (Tk)
978-605-9719-90-2 (1. Cilt)
İstanbul, Mart 2023

Kitabın telif hakları Üsküdar Belediyesi'ne aittir, tamamı veya bir kısmı izinsiz
basılamaz, çoğaltılamaz, kaynak gösterilmeden iktibas yapılamaz.

ÜSKÜDAR BELEDİYESİ

Mimar Sinan Mah. Çavuşdere Cad. No: 35

ÜSKÜDAR / İSTANBUL

Tel: 0216 531 30 00 • Faks: 0216 531 32 25

19. Yüzyıl Listelerine Göre Üsküdar Tekkelerini Haritalamak

SERPİL ÖZCAN
Araştırmacı

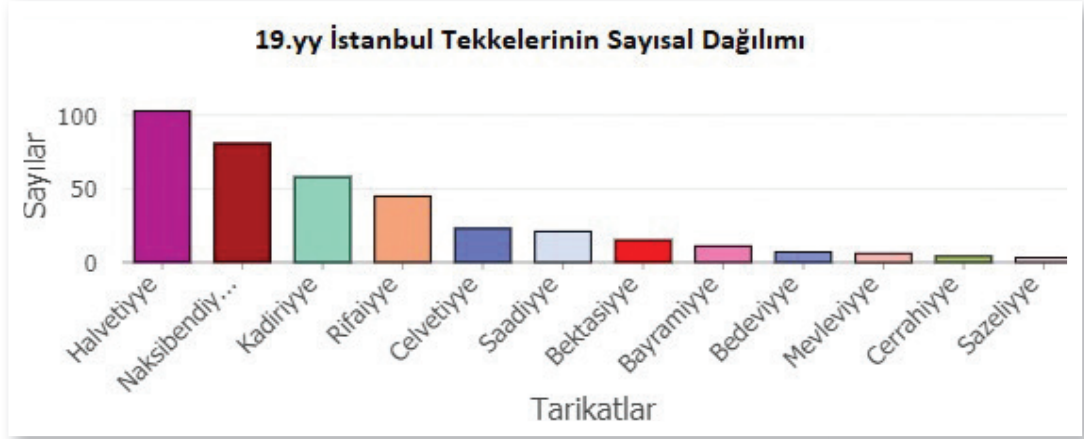
Giriş

Tekkeler Osmanlı devletinin, kuruluşundan itibaren var olan en önemli kurumlarından biridir. Kuruluş sırasına göre belki en önde gelenidir. Zira tekkeler Osmanlı Devleti ortaya çıktığında yaygın olarak çoktan kurulmuşlardı. Tekkelerin bir kısmının etrafında gelişen yerleşimler, köyler ve hatta mahalleler kurmakta gecikmedi. Buradan hareketle, Osmanlı şehirlerinin odak merkezleri olarak sayılan medreseler, bedestenler, külliyelerin yanında ve arasında tekkeleri de saymak gerekecektir. Bu çalışmada hem tekkelerin öz niteliklerine hem birbirleri ile hem de şehirle kurdukları ilişkilere, dijital yöntemlerle yakından bakarak, yeni sorular sorarak ve farklı cevaplar arayarak, tekkelerin bu konumuna dikkat çekilmeye çalışıldı. Bu bağlamda, şehrin demografik devrimine önemli bir katkı olarak görülebilecek seyyah dervişlerin ve mensubu oldukları tekkelerin, şehirler ve hatta ülkeler arası ilişkileri, coğrafyaları ArcGIS-Pro ve sosyal ağ analizlerinde kullanılan Gephi 0.9.2 kullanılarak görselleştirildi ve haritalandırıldı.

Mensup Oldukları Tarikatlara göre Üsküdar'daki Tekkeler

19.Yüzyıl boyunca hazırlanmış olan tekke listelerine, bu süreç boyunca İstanbul'da bulunan 500'ü aşkın tekke kaydedilmiştir. Yaşam süreleri farklı ve devamlılıkları kesintili de olsa bu tekkeler bir şekilde varlıklarını sürdürmüşlerdir¹.

¹ Rıfat Özdemir, "Osmanlı Devletinin Tarikat, Tekye ve Zaviyelere karşı Takip Ettiği Siyaset", *Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu*, Kayseri 1993, s. 259-310.

Şekil 1:
Tekkelerin
sayısal
dağılımı

Buradan hareketle listeler incelendiğinde, en yaygın tarikat olarak Halvetiyye'yi görürken onu takibeden sırada Nakşibendilik bulunmaktadır (bkz. Şekil 1). Kadiriyye ise İstanbul'un 3. büyük tarikatıdır. Onu Rifaiyye takip eder. Beş tekkesi ile oldukça az sayıda görünen Mevleviyye ise şüphesiz sadece İstanbul'u değil Osmanlı devletini de etkileyen bir tarikattır. Bir Üsküdar tarikatı olarak Celvetiyye, tarihi Yeniçerilikle yürüyen Bektasiyye, son dönemde İstanbul'a ayak basan Şazeliyye az sayıdaki tekkelerine rağmen incelenmeye değerdir.

19.yy bağlamında yaptığımız araştırmaya göre Üsküdar'da, söz konusu dönemde hazırlanmış olan tekke listelerinde kayıtlı 82 tekkenin bulunduğu görülmektedir. Bu tekkelerin bugünkü Üsküdar sınırları içine merkezde yoğunlaşmak üzere dağıldıklarını söylemek mümkündür (bkz. Harita 1).

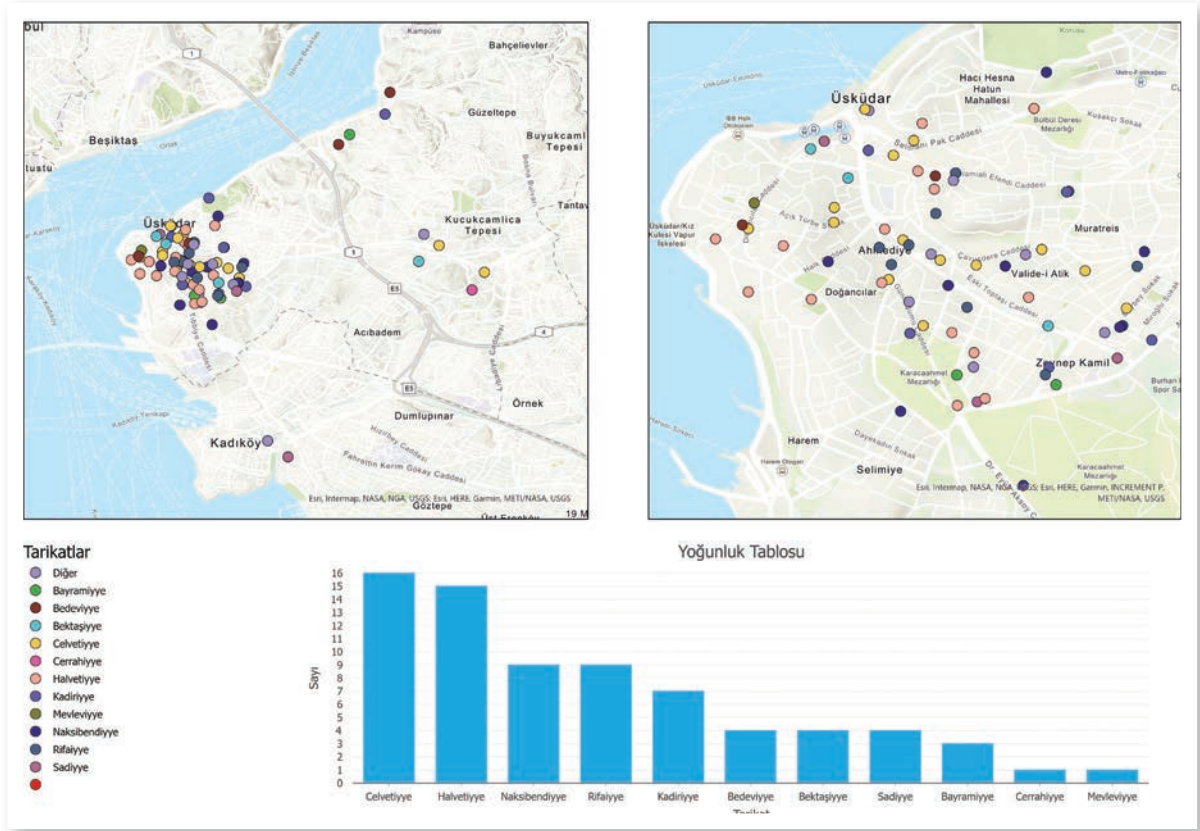
Aşağıdaki grafikte de görüleceği üzere (bkz. Tablo: 1) Üsküdar'da bulunan en yaygın tarikat 16 tekkesiyle Celvetiyye'dir. Aziz Mahmud Hüdâyî'ye nisbet edilen Celvetiyye, XVII. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkmıştır². Üsküdarlı bir tarikat olan Celvetiyye'nin Fenaiyye kolunun da Üsküdar'da Şeyh Fenai Tekkesi³ ile oluştuğunu söyleyebiliriz. Bu sebeple Üsküdar'da beklenildiği üzere Celvetiyye en yaygın tarikat olarak görülmektedir.

Hazar denizinin güneyindeki Geylan bölgesinde neşet etmiş olan Halvetiyye tarikatı⁴ ise Üsküdar'da 13 tekke ile temsil edilmektedir ki en meşhurları Valide-i

2 Fuat Bayramoğlu, Nihat Azamat, "Bayramiyye" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. 5, Ankara 1992, s. 269-273.

3 Cemal Bayak, "Fenâî Ali Efendi", *DİA*, c. 12, Ankara 1995, s. 335-336.

4 Süleyman Uludağ, "Halvetiyye", *DİA*, c. 15, Ankara 1997, s. 393-395.

Atik tekkesidir. Bu tekke sayısı ile Halvetiyye bölgenin ikinci büyük tarikatıdır. En yaygın olanı Sünbüliyye kolu olan Halvetiyye'nin Şabaniyye kolu'da Üsküdar'da Saçlı Halil Efendi Tekkesi ile temsil edilmektedir.

Bir sonraki seviyede 8'er tekke ile Orta Asya kökenli Nakşibendiyye⁵, Mezopotamya kökenli Rıfaiyye⁶ ve yine aynı bölgeye nispet edilen Kadiriyye⁷ tekkeleridir. 1826 yılında kapatılmalarının ardından çoğu Nakşi tarikatına devredilen⁸ ve listelere bu şekilde kaydedilmiş olan Bektaşî tekkelerinin sayısı ise 4'tür. Daha çok Mısır'da etkin olan Bedeviyye⁹ ve Şam'da ortaya çıktığı düşünülen Sadiyye¹⁰

Harita 1:
Üsküdar
Tekkelerinin
sayısal
dağılımı

5 Hamdi Algar, "Nakşibendiyye", *DİA*, c. 32, Ankara 2006, s. 342-343.

6 Mustafa Tahralı, "Rıfaiyye", *DİA*, c. 35, Ankara 2008, s. 99-103.

7 Nihat Azamat, "Kadiriyye", *DİA*, c. 24, Ankara 2001, s. 131-136.

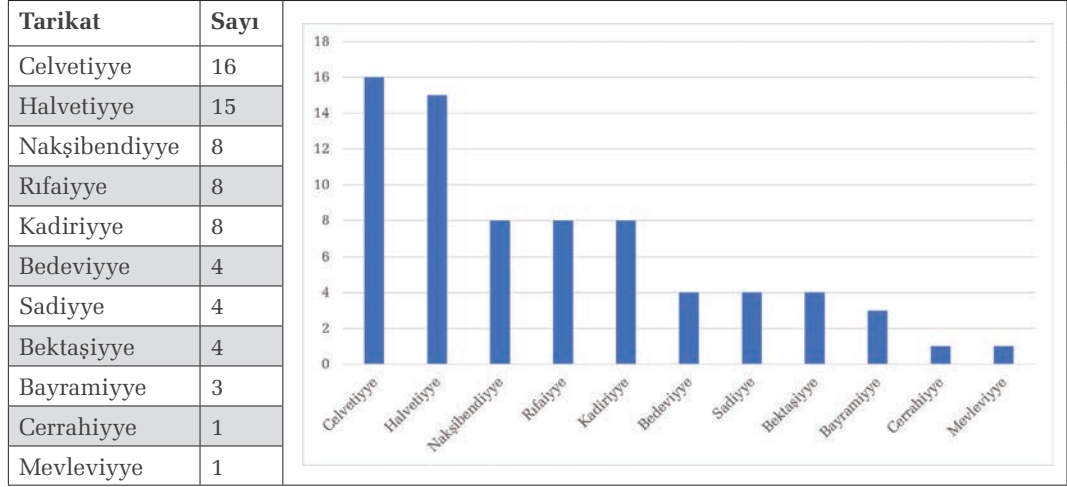
8 Fahri Maden, *Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması (1826) ve Bektaşîliğin Yasaklı Yılları*, Ankara 2013, s. 198.

9 Mustafa Kara, "Bedeviyye", *DİA*, c.5, Ankara 1992, s. 318-319.

10 Hür Mahmut Yücer, "Sa'diyye", *DİA*, c. 35, Ankara 2008, s. 410-413.

tarikatlara mensup tekkeler de Bektaşî tekkeleri ile aynı sayıdadır. Bölgenin diğer tarikatları olan Ankara tarikatı denilebilecek Bayramiyye¹¹ 3, Konya menseli Mevleviyye¹² ve Cerrahpaşalı bir tarikat olan Cerrahiyye¹³ ise birer tekke ile temsil edilmektedir.

Şekil 2: Sayılarına göre Üsküdar tekkeleri

Üsküdar Âsîtâneleri ve Merkez Tekkeler

Genel olarak, yönetim şekillerine göre tekkeler ikiye ayrılır: Merkezîyetçi tarikatlara mensup tekkeler ve adem-i merkezîyetçi tarikatlara mensup tekkeler¹⁴. Bunlara âsîtâneli¹⁵ tekkeler veya âsîtânesiz tekkeler de denilebilir. Birinci grup merkezî İstanbul’da olanlar ve İstanbul dışında olanlar olarak ikiye ayrılabilir. Mensup oldukları tarikatın merkez tekkesi sayılan bu tekkeler, tarikat hiyerarşisinde en üstte bulunur. En büyük ve kalabalık tekkeler de âsîtâne görevini üstlenen ve tarikatın pirinin mukim olduğu bu tekkelerdir. İstanbul’da bulunan âsîtânelerin çoğu en yaygın tarikatlardan biri olarak Halvetiyye’ye aittir¹⁶.

11 Fuat Bayramoğlu, Nihat Azamat, a.g.e.

12 Barihüda Tanrıkorur, “Mevleviyye”, *DİA*, c. 29, Ankara 2008, s. 468-474.

13 Şenay Yola, “Cerrahiyye”, *DİA*, c. 7, Ankara 1993, s. 416-420.

14 Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İstanbul 2004, s. 172.

15 Âsîtâne: Merkez tekke. Âsîtâneler ve âsîtâne şeyhleri, kendilerine tâbi olan zâviyelerden ve onların “zâviyedar/zâviyenişin” denilen şeyhlerinden daha itibarlı ve onları tayin, teftiş ve gerektiğinde azletmeye selahiyetlidir. Âsîtâne şeyhleri tarikat başkanı hüviyetindeydiler (Tanman, 1991).

16 Şinasi Akbatu, “İstanbul Tekkeleri-Hankâhları Silsile-i Meşayihî”, *İslam Medeniyeti Mecmuası*, c. 4-5-6, İstanbul 1980, s. 51-121.

İstanbul'un çeşitli muhitlerine dağılmış olan âsitânelerin üçü Üsküdar'dadır. Bunlar Rıfaiyye'ye mensup Rıfaiyye Tekkesi, Celvetiyye'nin âsitânesi Hüdâi Aziz Mahmud Tekkesi ve yine Celvetiyye'nin Fenâiyye koluna mensup olan Şeyh Fenâi Tekkesidir. İstanbul genelinde 50 civarında bulunan Rıfaiyye tekkelerinin âsitânesi Üsküdar'dadır. Bu durum Üsküdar'ı Rıfaiyyenin yoğunlaşmış olduğu bir semt haline getirmesinin yanında Rıfaiyye mensupları için bir cazibe merkezi olma durumunu da düşündürmektedir.

Toplamda 31 tekkesi ile Celvetiyye İstanbul'un olmasa bile en yoğun olarak bulunduğu Üsküdar'ın etkin tarikatlarından biridir. Fenaiyye kolu ile birlikte Celvetiyye tekkelerinin 16'sı Üsküdar'da, 12'si Fatih'te, 2'si Beyoğlu, 1'i Beşiktaş'tadır. Haliyle Celvetiyye âsitânesi Üsküdar'dadır ve Celvetiyyenin de cazibe merkezi Üsküdar'dır.

Üsküdar'da sayıca çok bulunan Halvetiyye'nin bu semtte bir âsitânesi yoktur. Nakşibendilik'te ise âsitâne uygulaması yoktur. Yukarıda adem-i merkeziyetçi dediğimiz tarikatların Anadolu'daki yegane temsilcisi Nakşibendiliktir. Her biri kendi başına bir merkez olan Nakşibendi tekkelerinden Üsküdar'da, yukarıda ifade edildiği gibi 8 adet vardır.

Üsküdar âsitâneleri diğer semtlerdeki Celvetiyye ve Rıfaiyye mensuplarını çeşitli semtlerden Üsküdar'a çekecektir. Benzer şekilde Üsküdar'da tekkesi bulunan başta Halvetiyye olmak üzere diğer 7 tarikat mensubu, âsitânelerinin bulunduğu diğer semtlere mesela Halvetileri Fatih, Eyüp, Beyoğlu'na; Mevlevileri Eyüp'e; Bedevileri Beyoğlu'na, Marufi Rifaileri Kartal'a; Bektaşileri Kadıköy'e çekecektir (bkz. Tablo:1). Tekke halkı göz önüne alındığında, Üsküdar, Fatih, Eyüp, Beyoğlu, Kartal ve Kadıköy semtleri arasında hususi bir bağ olduğu düşünülebilir.

Tablo 1: İstanbul'daki Âsitâneler

Tekke	Tarikat	Yer
Koca Mustafa Paşa Tekkesi	Halvetiyye -Sünbülüyye	Fatih
Nureddin Cerrahi Tekkesi	Halvetiyye-Cerrahiyye	Fatih
Kuşadalı İbrahim Efendi Tekkesi	Halvetiyye-Kuşadaviyye	Fatih
Rıfaiyye Tekkesi	Rıfaiyye	Üsküdar
Hüdâi Aziz Mahmud Efendi Tekkesi	Celvetiyye	Üsküdar
Şeyh Fenaî Tekkesi	Celvetiyye-Fenaiyye	Üsküdar

Cemâlîzâde Tekkesi	Halvetiyye-Sünbülüyye	Eyüp
Bahariye Mevlevihanesi	Mevleviyye	Eyüp
Ümmi Sinan Tekkesi	Sinaniyye	Eyüp
Eburrıza Tekkesi	Bedeviyye	Beyoğlu
Hüsameddin Uşşakî Tekkesi	Halvetiyye-Uşşakiyye	Beyoğlu
Kadirihane Tekkesi	Kadiriyye	Beyoğlu
Şahkulu Tekkesi	Bektaşîyye	Kadıköy
Ertuğrul Tekkesi	Şazeliyye	Beşiktaş
Maa'rifi Tekkesi	Rıfaiyye-Maarifiyye	Kartal

Tekkeler çeşitli biçimlerde denetlenseler de bu koordineli ve resmi bir devlet kurumu tarafından yapılmamıştır¹⁷. Meclis-i Meşâyih, tarikat önderleri tarafından kurulmuş ve yönetilmiş olsa da bir devlet kurumudur ve 1866 yılında kuruluşu ile tekkeleri oldukça etkilemiştir¹⁸. Meclis, tekkelerin açılması veya kapanması, tekke şeyhlerinin tayini, kılık kıyafet düzenlemesi, tekkelerin yönetim organizasyonu gibi pek çok meseleye dair kararlar almıştır.¹⁹ Meclis-i Meşâyih'in 1866-1880 yılları arasında tutmuş olduğu İstanbul Tekkeleri Nüfus Vukû'atı Defteri'ne (BOA, Kâmil Kepeçi Defter Tasnifi, 6290) göre İstanbul 35 bölgeye ayrılmış ve her bölgeye bir merkez tekke tayin edilmiştir. Farklı yorumlar yapılsa da merkez tekkelerin, itibarlı tekkeler arasından seçildiği, bağlı bulunan tekkelerde ise tarikat birliği aranmadığı görülmektedir. Bu bölgelerin belirlenmesinde coğrafi bir bütünlüğün gözetilmediği de anlaşılmaktadır. Mesela Üsküdar 7 ayrı bölgeye bölünmüş, bunlardan birini teşkil eden 28. bölgeye Kartal Yakacık mahallesi de dâhil edilmiştir. Tek başına bir bölge olan tekkeler olduğu gibi, Yahya Efendi Dergâhı gibi, bir başka bölgenin tekkeleri ile de iç içe geçmiş hatta birbiri ile örtüşen bölgeler bulunmaktadır²⁰. Tekke bölgeleri belirli tekkelerin önderliğinde çeşitli nitelikleri sebebiyle bir araya getirilmiş idaresi ve kontrolü mümkün olan tekke birlikleridir denilebilir.

17 Muharrem Varol, "Osmanlı Devletinin Tarikatları Denetleme Siyaseti ve Meclis-i Meşâyih'in Bilinen Ancak Bulunamayan İki Nizamnamesi", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, İstanbul 2010, s. 39-68.

18 Bilgin Aydın, "Meclis-i Meşâyih", *DİA*, c. 28, Ankara 2003, s. 247-248.

19 Muharrem Varol, *a.g.e.*

20 Serpil Özcan, *19 Yı. Osmanlı Tekkelerinin Mekânsal Organizasyonu*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2021, s.53.

Tablo 2: Merkez Tekkeler

Merkez No:	Tekkenin Adı	Nüfusu	Bağlı olan Tekke sayısı
1	Yenikapı Mevlevihanesi	148	
2	Merkez Efendi Dergâhı	21	1
3	Yedikule haricindeki Tarikat-ı Nakşî Dergâhı	26	17
3	Silivrikapı civarındaki Nakşî Bâli Tekkesi	38	
4	Koca Mustafa Paşa Tekkesidir	37	22
5	Yedikule civarındaki Sümbüliye'den Mirahur Tekkesi	25	8
6	Horhor'da Kalenderhane Tekkesi	8	
7	Koksa civarındaki Sadiyye'den Abdüsselam Tekkesi	5	6
8	Hocapaşa'da Musâ Safvetî Paşa Tekkesi	17	3
9	Küçük Ayasofya'da Şabaniyye'den Şehid Mehmed Paşa Tekkesi	22	7
10	Küçük Ayasofya'da Özbekler Tekkesi	16	
11	Eğrikapı'da Nakşibendiyye'den Emir Buhari Tekkesi	10	8
12	Nureddin Cerrahi Tekkesi	22	14
13	Sofilerde Tarikat-ı Şabaniye'den Dergâh	12	4
14	Çarşanbapazarı'nda Nakşibendi Murad Molla Tekkesi	13	12
15	Fatih'te Nakşibendî Emir Buharî Tekkesi	12	
16	Unkapanı'nda Nakşibendî Ahmed'ül-Buharî Tekkesi	10	11
7	Sütlüce'de Sadiyye'den Hasırcızâde Tekkesi	13	5
18	Eyüp'te Kalenderhane Tekkesi	30	
19	Eyüp'te Sümbüliyye'den Şah Sultan Tekkesi	9	14
20	Edirnekapı'da Nakşibendiyye'den Mustafa Paşa Tekkesi	13	9
21	Eyüp Nişancı'da Nakşibendiyye'den Şeyh Murad Tekkesi	23	1
22	Galata Mevlevihanesi	85	
23	Kasımpaşa Mevlevihanesi	48	
24	Tophane'de Kadrihâne Tekkesi	16	18
25	Beşiktaş Mevlevihanesi	71	
26	Beşiktaş'ta Nakşibendiyye'den Yahya Efendi Tekkesi	32	
27	Fındıklı'da Sümbüliyye'den Cafer Efendi Tekkesi	13	2
28	Üsküdar'da Halvetiyye'den Nasûhî Tekkesi	9	19
29	Üsküdar'da Nakşibendiyye'den Selimiye Tekkesi	19	9
30	Üsküdar'da Celvetiyye'den Aziz Mahmud Efendi Tekkesi	23	8
31	Üsküdar Mevlevihanesi	23	
32	Üsküdar Çinili Camii civarında Nakşibendiyye'den Afgani Kalenderhane Tekkesi	6	
33	Üsküdar Özbekler Tekkesi	16	
34	Üsküdar'da Menzilhane yokuşunda Rıfai Tekkesi	9	9
35	Beykoz'da Halvetiyye'den Raufî Tekkesi	6	14

Yukarıdaki tabloda görüleceği üzere merkez tekkelerin 7'si Üsküdar merkezde bulunmaktadır. 28, 29, 30, 31, 32, 33 ve 34. dairelerin merkez tekkeleri Üsküdar'dadır. Diğer tekkeleri konum itibariyle adeta çevreleyen bu tekkeler, Halvetiyye'den Nasûhî Tekkesi, Celvetiyye'den Hüdâi Aziz Mahmud Efendi Tekkesi; Nakşibendiyye'den Selimiye Tekkesi, Afgani Kalenderhane Tekkesi ve Özbekler Tekkesi; Mevleviyye'den Üsküdar Mevlevihanesi ve son olarak Rıfaiyye'den Rıfâi Tekkesidir. Üç Nakşibendi tekkesinin birden Üsküdar içinde merkezi konumları dikkat çekicidir. Hüdâi Tekkesi ve Üsküdar Mevlevihanesi nüfus bakımından en büyük tekkelerdir. Onları 19 kişilik mensubuyla Selimiye Tekkesi ve 16 kişilik nüfusu ile Özbekler tekkesi takip etmektedir.

Bu tekkelerin çevrelerinde konumlanmış tekkelere bakıldığında ise İstanbul genelinde olduğu gibi kendi tarikatlarına ait bir yoğunlaşma görülse bile hemen her tarikata mensup tekkelerle çevrilmiş oldukları görülecektir (bkz. Harita: 2). Merkez tekkelerin sorumlu oldukları tekkelerin hemen her meselesi ile ilgilenme sorumluluğu bu durumu açıklar mahiyettedir. Merkez tekkeye bağlı bulunan tekkelerin ağırlıklı olarak civar tekkeler olduğu unutulmamalıdır.

Mahallesi olan Tekkeler

İncelemiş olduğumuz tekke listeleri bağlamında ele alındığında İstanbul genelinde 104 yerin, barındırdığı tekkelerin adıyla anıldığı görülecektir²¹. Üsküdar özelinde bakıldığında ise 6 tekkenin mahalleli tekkeler olduğu görülmektedir. 1844 (H. 1260) tarihli nüfus defteri kayıtlarından Üsküdar'da 37 mahalle ve 7 köyün bulunduğu bilinmektedir.²² Bir mukayese imkânı sunması bakımından, Kuban'ın naklettiğine göre, Osmanlılar Erzurum'u ele geçirdikleri zaman, şehrin on iki mahallesinden dokuzunun adı bir zâviyeye tekabül etmekteydi.²³ Yani Erzurum'da kurulmuş tekkeler de İstanbul'daki gibi çevrelerinde bir yerleşim oluşmasını sağlamış ve bu yeni mahalleler tekkelerin adını almıştır.

21 Serpil Özcan, *a.g.e.*

22 Mehmet Hanefi Bostan, "XIX. Yüzyıl Nüfus Defterleri Işığında Üsküdar'ın Sınırları ve Demografisi", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu X Bildirileri*, İstanbul 2018, s. 117-158.

23 Doğan Kuban, "Anadolu- Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", *Vakıflar Dergisi*, c. 7 (Ankara 1968), s. 53-73.

19. YÜZYIL LİSTELERİNE GÖRE ÜSKÜDAR TEKKELERİNİ HARİTALAMAK

Tablo 3: Mahalleli Tekkeler

Adı	Mahalle	Sokak-cadde	Tarikat
Välide-i Atik Tekkesi	Toptaşı, Valide-i Atik Mahallesi	Tekkeönü sokağı, Valide Kahyası sokağı, Ahmetoğlu musallası sokağı	Halvetiyye
Afganiler Tekkesi	Afgani Kalenderhanesi, Afganlar, Kalenderhane	Çavuşdere caddesi/Silahtar Bahçesi sokağı	Nakşibendiyye
Selamsız Tekkesi	Selamsız/Selam-i Ali	Sarmaşık sok. Tazı çıkmazı.	Halvetiyye
Feyzullah Hindî Tekkesi	Tekkekapısı, Selami Ali mah.		Kadiriyye
Serbölük Ahmed Baba Tekkesi	Divitçiler, Kazasker Ahmet Efendi mahallesi	Divitçiler Cad.	Kadiriyye
Tombul Hacı Tekkesi	Tembel Hacı Mehmed mah.	Selami Ali Efendi Cad.	Celvetiyye

Harita 2:
Üsküdar'daki
Merkez
Tekkeler

2 Halvetiyye, 2 Kadiriyye, 1 Nakşibendiyye, 1 de Celvetiyye tekkesi bulunduğu mahalleye adını vermiştir. Bunlara Bandırmalı Tekkesi'ni de eklemek gerekir. Tekkenin doğrudan kendi adı ile olmasa da şeyhi Haşim Baba'nın Bektaşiliğe meylenmesi²⁴ ve bunu Celvetiyye âsitânesi olan Hüdâi Tekkesi'nden "inatla" saklaması sonucunda, tekkenin bulunduğu yerin adı "Înâdiye" olarak kalmıştır²⁵. 1844 (H. 1260) tarihli Nüfus defteri kayıtları "Bulgurlu Mescid" mahallesi olarak kaydedilmiş olan bölgede, Bulgurlu Mescidi olarak bilinen yapı aslında tekke listelerinde²⁶ Bulgurlu Tekkesi veya İbrahim Efendi Tekkesi olarak kaydedilmiş bir Celvetiyye tekkesidir. İncelediğimiz listelerde yer almayan ancak 1844 (H. 1260) tarihli Nüfus defterinde bulunan "**İbrahim Ağa Zaviyesi**" mahallesi de yine tekke mahallelerindedir. Bu durumda 9 mahalle adını tekkelerle irtibatlandırmak mümkündür.

Tekke Nüfusları

1885 tarihli nüfus sayımına göre Üsküdar 105690 nüfusa sahip bir semttir²⁷. Aynı yıla ait bir istatistikte verilen rakamlara göre²⁸ Üsküdar tekkelerinde barınan toplam kadın nüfusu 119, erkek nüfusu ise 195'tir. İstanbul geneli dikkate alındığında, tekkelerdeki erkek nüfusunun %8'i, kadınların ise %10'u Üsküdar'dadır.

1886-80 arasında tutulan Nüfus Vukûatı Defteri de tekkelerin erkek nüfuslarına dair bilgiler içermektedir. Görüleceği üzere en kalabalık tekke Halvetiyye'ye mensup olan Valide-i Atik Tekkesidir. Onu bir konaklama tekkesi hüviyetinde olan Üsküdar Mevlevihanesi takip etmektedir. Ardından gelen tekkeler Nakşibendiyye'ye mensup Selimiye ve Özbekler tekkesidir (bkz. Tablo 3).

24 A. Bilgin Turnalı, Esin Yücel, "Celvetilik ile Bektaşiliği Birleştiren İlgili Çekici Bir Dal: Hâşimiyye Kolu ve Üsküdar'da Bandırmalı Tekkesi", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sayı 66 (1990), s. 111-120.

25 Davut Hut, "Üsküdar'da Tarihi Yer Adları", *Üsküdar Sempozyumu II Bildiriler*, İstanbul 2004, s. 160-172.

26 1840 tarihli ve "Âsitane-i Aliyye ve Bilâd-ı Selâse'de kain el'an mevcut ve muhterik olmuş tekkelerin İsim ve şöhretleri ve mukabele-i şerife günleri beyan olunur" adıyla kayıtlı olan belgede 257 tekke kaydedilmiştir. Liste Atatürk Kitaplığı Bel_Osm_K.00730 numarada kayıtlıdır.

27 Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, İstanbul 2010, s. 216.

28 Cahit Telci, "İstanbul Tekkeleri Hakkında 1885 Tarihli Bir İstatistik", *3 Mayıs 1944 50. Yıl Türkçülük Armağanı*, İzmir 1994, s. 197-208.

Tablo 4: Tekkelerin erkek nüfusları

Tekke	Tarikat	Nüfus
Välide-i Atik Tekkesi	Halvetiyye	31
Hüdai Aziz Mahmud Efendi Tekkesi	Celvetiyye	23
Üsküdar Mevlevihanesi	Mevleviyye	23
Selimiye Tekkesi	Nakşibendiyye	19
Özbekler Tekkesi	Nakşibendiyye	16
Bandırmalı Tekkesi	Celvetiyye	12
Nuri Baba Dergâhı	Bektaşîyye	12
Nasuhi Tekkesi	Halvetiyye	9
Rıfaiyye Tekkesi	Rıfaiyye	9
Devatcızade Tekkesi	Celvetiyye	7
Özbekler Tekkesi	Nakşibendiyye	7
Afganiler Tekkesi	Nakşibendiyye	6
Şeyh Edhem Efendi Tekkesi, Edhemî Mehmed Efendi Tekyesi	Rıfaiyye	6
Alaca Minare Tekkesi	Nakşibendiyye	6
Şeyh Fenai Efendi Tekkesi	Celvetiyye	5
Himmetzâde Tekkesi	Bayramiyye	5
Şeyh Raufi Tekkesi	Halvetiyye	5
Avnizâde Tekkesi	Kadiriyye	5
Şeyh Selim Tekkesi	Nakşibendiyye	5
Etyemez Tekkesi	Bayramiyye	5
Nalçacı Halil Efendi Tekkesi	Halvetiyye	4
Saçlı Hüseyin Efendi Tekkesi	Halvetiyye	4
Kavsara Mustafa Baba Tekkesi	Halvetiyye	4
Bedevisi Tekkesi	Bedevisiyye	3
İskender Baba Tekkesi	Celvetiyye	3
Fezullah Hindî Tekkesi	Kadiriyye	3
Selami Ali Efendi Tekkesi	Celvetiyye	3
Şeyh Nuri tekkesi	Rıfaiyye	3
İsmail Ağa Tekkesi	Sadiyye	3
Safvetî Paşa Tekkesi	Halvetiyye	3
Çınarlı Tekkesi	Halvetiyye	3
Feth Baba Tekkesi	Bedevisiyye	3
Osman Efendi Tekkesi	Halvetiyye	3

Abdülhay Efendi Tekkesi	Celvetiyye	2
Şeyh Ahmed Kartal Tekkesi	Kadiriyye	2
Toygartepe Rifai Tekkesi	Rifaiyye	2
Yarımca Baba Tekkesi	Kadiriyye	2
Halimgülüm Dede Tekkesi	Kadiriyye	2
Mustafa Efendi Tekkesi	Halvetiyye	2
Feyzullah Efendi'nin Cumartesi Tekkesi	Halvetiyye	1
Abdübaki Efendi Tekkesi	Sadiyye	1
Acıbadem Tekkesi	Celvetiyye	1
Cedid Hacı Tekkesi	Kadiriyye	1
Serbölük Ahmed Baba Tekkesi	Kadiriyye	1
Tombul Hacı Tekkesi	Celvetiyye	1

Aşağıdaki haritada nüfus büyüklüklerine göre Üsküdar tekkelerinin dağılımı görülmektedir. Bu dağılıma göre nüfusu 19 ile 31 arasında değişen üç büyük tekkenin ikisi, Üsküdar Mevlevihanesi ve Hüdâi Aziz Mahmud Tekkesi semtin en merkezi yerinde bulunmaktadır. Üsküdar tekkelerinin en kalabalığı olan Valide-i Atik Tekkesi ise biraz uzakta ancak yine de diğer tekkeler ve yerleşim yerlerinin arasında, oldukça merkezi bir konumdadır.

Tekkelerin nüfusu 1885 genel nüfus sayımında da tespit edilmiştir, bir farkla, bu defa tekkelerde kalan kadınların sayısı da belirtilmiştir. O vakte değin tahrir defterlerindeki usul ile yapılan sayımlar bu defa kadınları da içerecek biçimde yapılmıştır. Bu sayım “Dersaadet ve Bilâd-ı Selâsede Mevcud bi'l cümle Tekâya ve Zevâyâ'nın Esamiyle Buldukları Mahallerin Semt-i Meşhurları ve Tarikatları ve Dâhil-i Tahrir olan Zükûr ve İnâs Nüfus Mevcutlarının Mikdarını Mübeyyin Cetveldir” başlığı ile kaydedilmiştir²⁹. Söz konusu sayımda, 260 tekkenin 10 belediye bölgesi altında isim, tarikat, mahalle-semtleri kaydedilmiş, tekkelerde toplam 1184 kadın ve 2275 erkek nüfus kaydedilmiştir. Üsküdar özelinde 30 tekkenin kadın nüfusları kaydedilmiştir (bkz. Tablo 4).

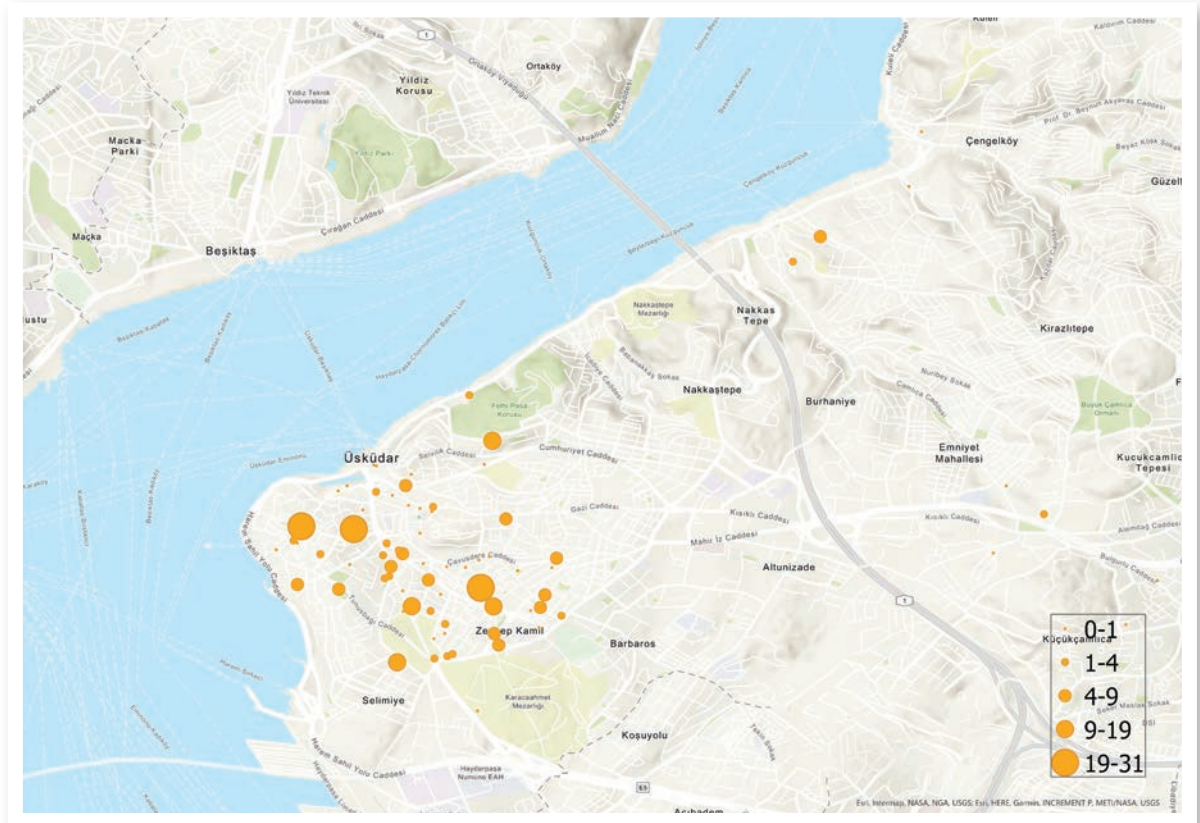
29 Cahit Telci, a.g.m.

19. YÜZYIL LİSTELERİNE GÖRE ÜSKÜDAR TEKKELERİNİ HARİTALAMAK

Tablo 5: Tekkelerin kadın nüfusu

Tekke	Tarikat	Nüfus
Hüdai Aziz Mahmud Efendi Tekkesi	Celvetiyye	21
Bandırmalı Tekkesi	Celvetiyye	12
Özbekler Tekkesi	Nakşibendiyye	8
Mustafa Efendi Tekkesi	Halvetiyye	7
Etyemez Tekkesi	Bayramiyye	6
Şeyh Celaleddin Efendi Tekkesi	Rıfaiyye	6
Selimiye Tekkesi	Nakşibendiyye	5
Şeyh Ümmi Ahmed Efendi Tekkesi	Halvetiyye	5
Avnizâde Tekkesi	Kadiriyye	4
Halimgülüm Dede Tekkesi	Kadiriyye	4
Şeyh Ahmed Kartal Tekkesi	Kadiriyye	3
Feyzullah Efendinin Cumartesi Tekkesi	Halvetiyye	3
İskender Baba Tekkesi	Celvetiyye	3

Harita 3:
Tekkelerin
Nüfuslarına
göre
konumları

Nalçacı Halil Efendi Tekkesi	Halvetiyye	3
Beylerbeyi Özbekler Tekkesi	Nakşibendiyye	3
Saçlı Hüseyin Efendi Tekkesi	Halvetiyye	3
Selami Ali Efendi Tekkesi	Celvetiyye	3
Abdülhay Efendi Tekkesi	Celvetiyye	2
Bedevi Tekkesi	Bedeviyye	2
Çınarlı Tekkesi	Halvetiyye	2
Himmetzâde Tekkesi	Bayramiyye	2
Nasuhi Tekkesi	Halvetiyye	2
Şeyh Ahmed Tekkesi	Bedeviyye	2
Şeyh Edhem Efendi Tekkesi, Edhemî Mehmed Efendi Tekkesi	Rıfaiyye	2
Alaca Minare Tekkesi	Nakşibendiyye	1
Kavsara Mustafa Baba Tekkesi	Halvetiyye	1
Rıfaiyye Tekkesi	Rıfaiyye	1
Safvetî Paşa Tekkesi	Halvetiyye	1
Serbölük Ahmed Baba Tekkesi	Kadiriyye	1
Şeyh Nuri Tekkesi	Rıfaiyye	1

Tarikat ayrımı yapılmadan hemen bütün tekkelerde kadınların bulunduğu görülmektedir. Valide-i Atik Tekkesi'nde ve Üsküdar Mevlevihanesi'nde kadın nüfus kaydedilmemişken, erkek nüfus bakımından ilk sıralarda yer alan Hüdai Aziz Mahmud Dergâhı en yüksek kadın nüfusuna sahip tekke olarak görülmektedir. Bu durum, dergâhın kapsamı dahilinde olması muhtemel bir başka tekkenin varlığı ile açıklanabilir. Kayıtlarda "Bacılar veya Kapıcılar Tekkesi" olarak bilinen bu tekke Açık Türbe Sokağı, Aziz Mahmud Efendi Sokağı ve Kapıcı Çıkmazı Sokağı ile çevrili alanın bir kısmında yer almaktadır³⁰. Bu tarif Hüdai Dergâhının sınırları içinde yer almaktadır. Söz konusu tekke, müstakil bir tekke olabileceği gibi Hüdai Dergâhının bir parçası da olabilir. Burada kadın dervişlerin, muhtaç ve yoksul kadınların barındırıldığı düşünülmektedir.

Aşağıdaki haritada görüleceği üzere (bkz. Harita: 3), çoğu 2 veya 3 kişilik kadın nüfus bulunan tekkelerdeki kadınların tekke şeyhinin ailesi olma ihtimali yüksektir. Ancak 4'ten fazla kadın bulunan tekkelerdeki bu sayının tekkede hizmet

30 M. Baha Tanman, *İstanbul Tekkelerinin Mimari ve Süsleme Özellikleri, Tipoloji Denemeleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1990.

edenleri ifade ettiği düşünülebilir. Bu sayıya erkek hizmetlilerin de katıldığı düşünülürse bu tekkeye gelen insan sayısı hakkında da bir fikir verebilir. Bundan da fazla sayıda örneğin 7'nin üzerindeki kadın sayısı tekkede hizmet eden değil barınan ve orada kalan kadınlar olduğunu düşündürmektedir. Varol'un Sandıkçı Tekkesi'ni anlattığı çalışmasında çeşitli hastalıklardan muzdarip insanların, özellikle saraylı kadınların gelerek bir süre tekkede ikamet ettiklerini, şifayâb olduktan sonra da ayrıldıklarını kaydetmiştir³¹.

En kalabalık tekkeler beklenildiği üzere merkezi tekkelerdir (bkz. Harita: 4). Merkezden uzaklaştıkça kadın nüfusu da azalmaktadır. Ancak tekkelerdeki kadın sayısının tekkenin konumu ile doğrudan ilgili olduğunu söylemek güçtür.

Tekkelerin Etki Alanları

Oldukça yoğun bir tekke yerleşimine sahip bulunan Üsküdar'da tekkelerin birbirleri ile komşulukları önemlidir. Hangi tekke hangi tekke ile komşu, hangi tarikat kime yakın kime uzak önem arz etmektedir.³² Ancak, beş dakikalık yürüme mesafesi dikkate alınarak bir hesaplama yapıldığında, aslında küçük sayılabilecek bir alana yerleşmiş bulunan Üsküdar tekkelerinin birbirlerinden kopuk ve ayrılmış değil bilakis iç içe olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır (bkz. Harita: 2).

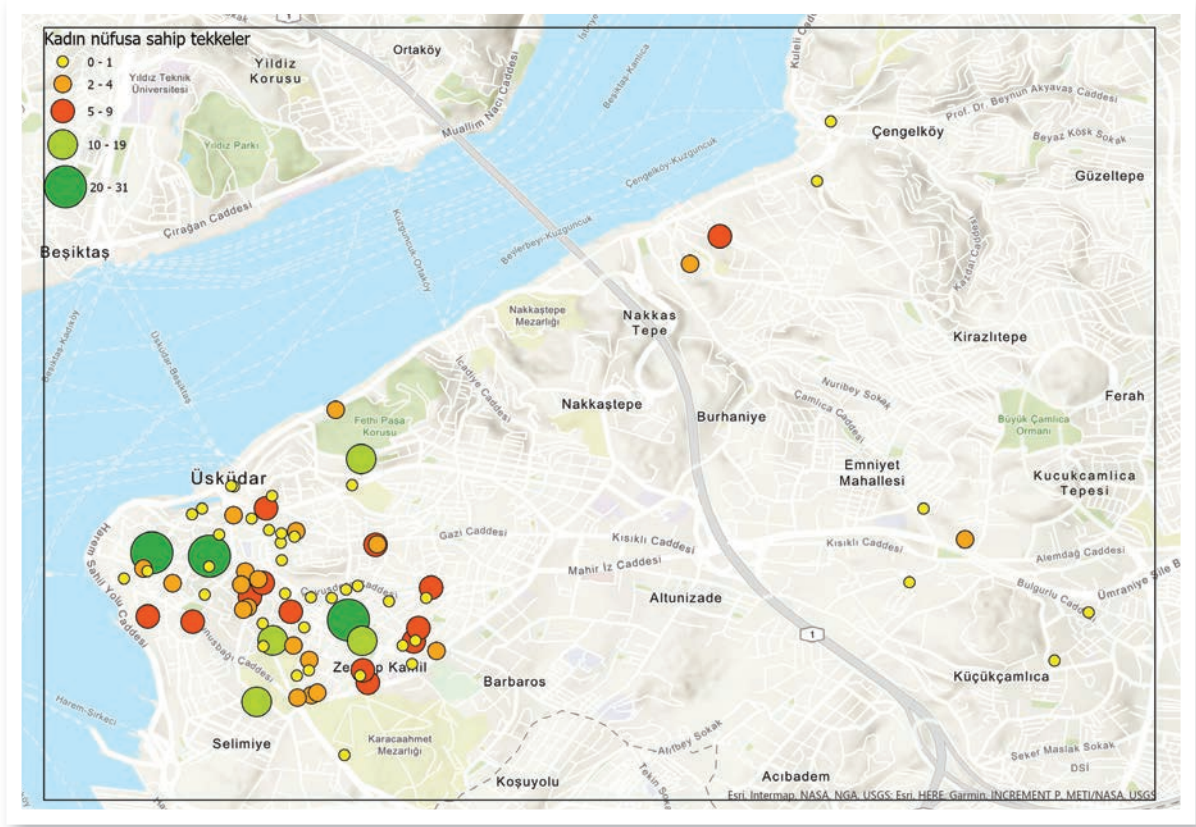
Bu iç içelik tarikatlar arası geçişgenliği, bağları, ilişkileri, bunların toplumsal yapıya tesirlerini yeniden düşünmek gerektiğini ortaya koymaktadır. Benzeri şekilde Üsküdar'ın bütün yerleşim alanını kaplayan bir etki alanı, tekkelerin Osmanlı toplumsal hayatına etkisinin³³ boyutlarını anlamada faydalı olacaktır. Osmanlı toplumunun sosyal hayatı bütün tekkelerin müşterek katkısı ile oluşturulmuştur.

Haritada görüleceği üzere Üsküdar merkezde yerleşmiş bulunan tekkelerin hepsi, biri bile dışarıda kalmayacak şekilde birbirleri ile etkileşim içindedir. Merkezden uzakta bulunan Kadıköy, Beylerbeyi ve Kısıklı'daki tekkeler merkezdeki etkileşime dahil olmasa da kendi aralarında bir beraberlik ve etkileşim vardır. Tekkelerin birbirlerinin etki alanları içinde yer aldığı sadece tekkeler arası bağlara ve etkileşime değil, tekkelerin hitap ettiği kitleler ile yerleşmiş oldukları semtlere tesirleri bakımından da karmaşık ve geçişli ilişkilere bir işaret olarak kabul edilebilir.

31 Muharrem Varol, Tekkede Zaman, *Üsküdar'da Rıfai Sandıkçı Dergahı ve Vukât-ı Tekâya*, İstanbul 2017, s.107.

32 Serpil Özcan, *a.g.e.*

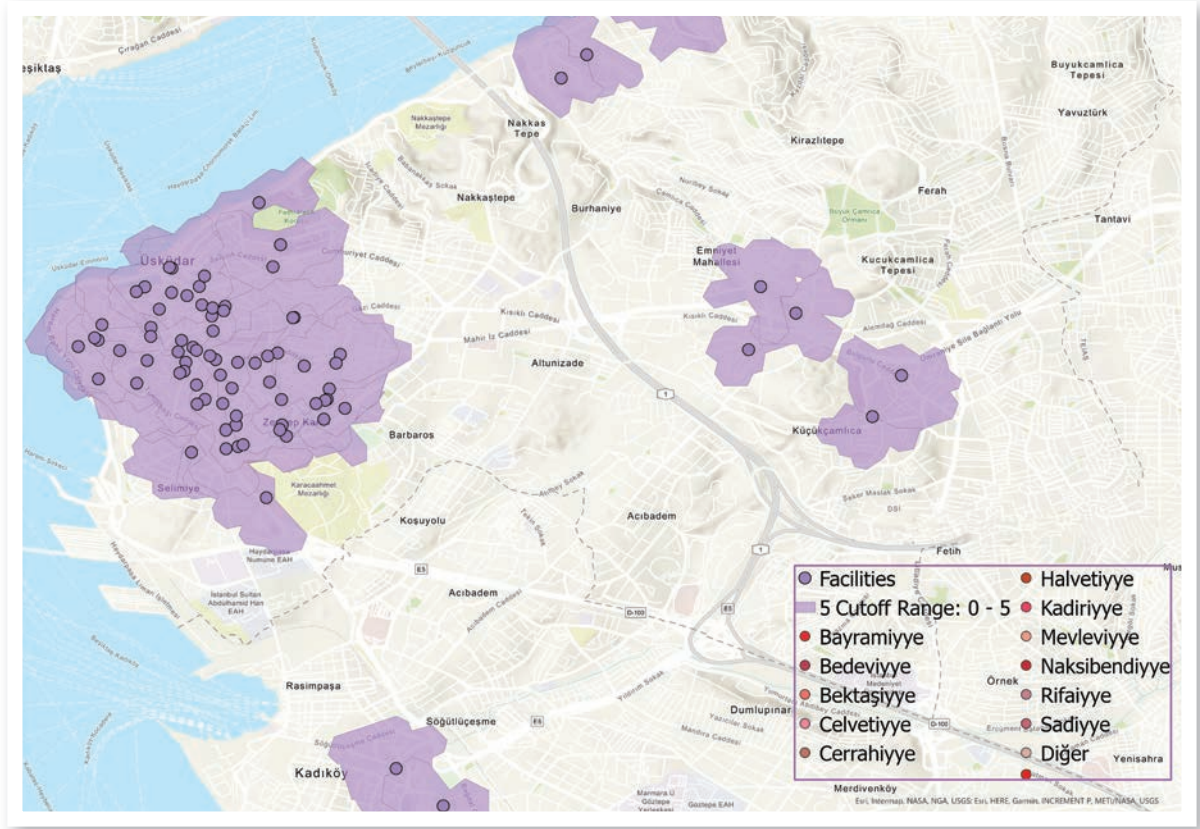
33 Müstafa Kara, *Din, Hayat, Sanat Açısından Tekke ve Zâviyeler*, İstanbul 1999, s. 41-61

Harita 4: Kadın nüfusa sahip tekkelerin dağılımı

Komşu Tarikatlar

Komşu tarikatlar başlığı ile mekânsal olarak birbirine yakın tekkeler kastedilmektedir. Burada ifade edilmek istenen her bir tekkenin mensubiyet bağlamında ilişki kurduğu tarikatlara işaret etmektir. 19. yüzyıl listeleri incelendiğinde bir tekkenin birden fazla tarikata mensup olduğu görülebilmektedir. Bunun sebebi söz konusu tekkelerin ya doğrudan bu tarikatlarla kurduğu ilişkidir ya da süreç içerisinde meydana gelen birtakım sebeplerle meydana gelmiş değişikliklerdir. Mesela, Halvetiyye'ye mensup bir şeyh efendinin vefatı ile yerine gelen şeyhin meşrebi buna yola açmış olabilir. Veya söz konusu tekke kapanmış, bir başka tarikat o tekkeyi mekânsal anlamda doldurarak başka bir tarikatın adıyla anılmasına sebep olmuş olabilir. Bir başka sebep ise yukarıda sözü geçen Meclis-i Meşayih, elinde bulundurduğu şeyhleri tayin etme yetkisini kullanarak, vefat etmiş veya görevinden alınmış bir şeyhin yerine başka bir tarikattan birini tayin etmiş olabilir.

Bütün bu sebepler dolayısıyla bahsi geçen tarih dilimi içinde birden fazla tarikata mensup görünen pek çok tekke vardır. Bu durum elbette tekkelerin tarikatlarla olan bağlantısını yorumlamak için önemlidir. Birden fazla tarikata mensup görünen tekkelerin mensubiyetleri incelendiğinde Halvetiyye'ye mensup tekkelerin 11'nin bir başka tarikatla da ilişki olmuştur (bkz. Şekil:3). Bunlardan 5'i Celvetiyye, 3'ü Nakşibendiyye, 1'er tanesi ise Bedeviyye, Rifaiyye ve Sadiyye ile ilişkilidir. Bu müşterek tekkelerin bir üçüncü tarikat ile ilişkileri yoktur. Ancak Halveti tekkelerinin yine Halvetiyye'nin Sinaniyye, Sünbüliyye, Nuriyye kolları arasında geçişleri söz konusudur. Halvetiyye'ye mensup 8 tekkenin başka bir tarikatla bağlantısı görülmemektedir. Bu durumda 5 farklı tarikatla bağlantılı olan Halvetiyye'nin oldukça çeşitli ilişkiler ağı kurmuş olduğu söylenebilir.

Celvetiyye tekkelerinin 7'si başka tarikatlarla bağlantılıdır. Bunlardan 5'i **Halvetiyye**, 1'er tanesi ise Nakşibendiyye ve Sadiyye ile irtibatlıdır. Bu durumda

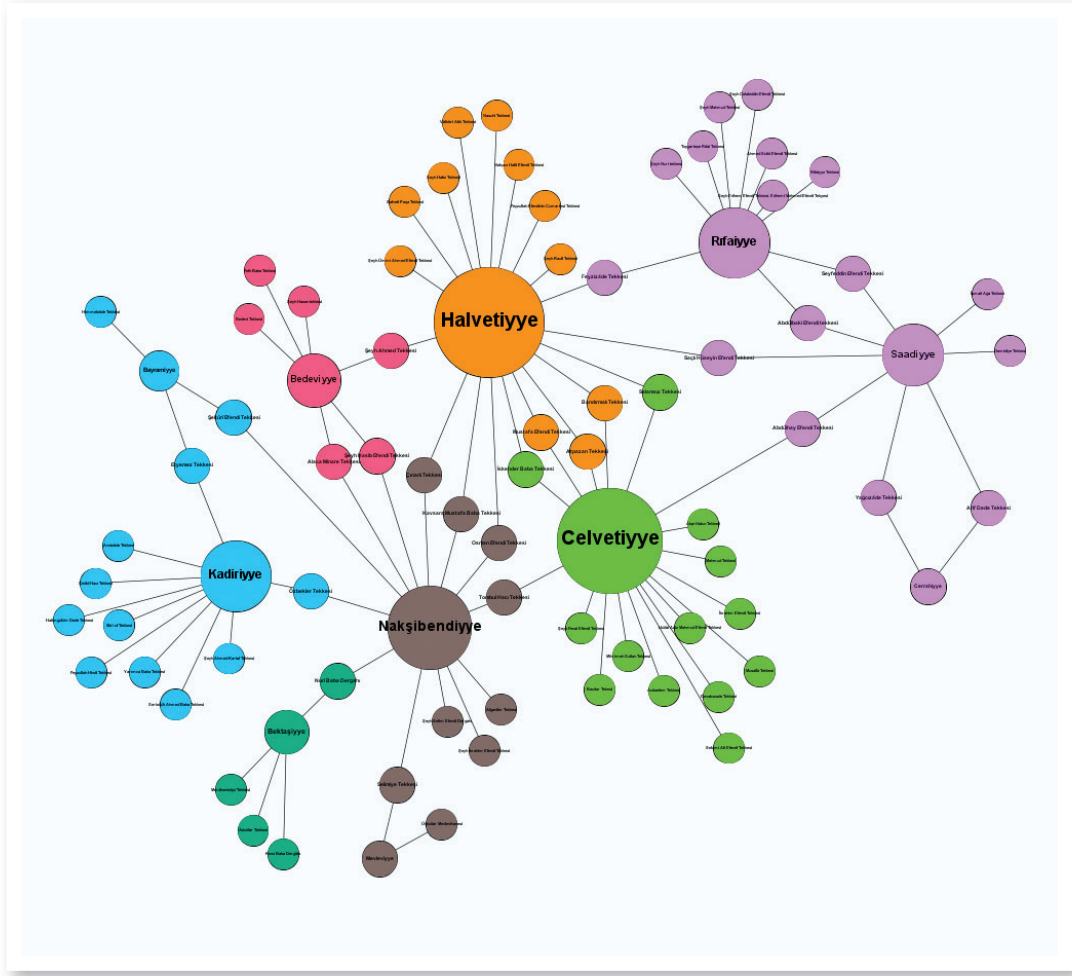
Harita 5:
Üsküdar
Tekkelerinin
etki alanları

Celvetiyye'nin en kuvvetli bağının Halvetiyye ile kurulmuş olduğunu, Nakşi ve Sadi tekkeleri ile cılız bir bağ kurulsa da kalan diğer Üsküdar tekkeleri ile bir bağı mevcut görünmemektedir (bkz. Şekil:3).

Nakşibendi tekkelerinin 3'ü Halvetiyye, 2'si Bedeviyye, 1'er tanesi Celvetiyye, Mevleviyye, Kadiriyye, Bayramiyye tarikatları ile ilişkilidir. Bu durumda Nakşibendiyye'nin 7 Üsküdar tarikatı ile ilişkili olduğu ifade edilebilir. Elbette kapatılmalarından sonra Nakşibendiyye tarikatına devredilen Bektaşî tekkelerini de ilave etmek gerekir. Üsküdar'da 4 Bektaşî tekkesi vardı ve bunların da Nakşibendilikle bağları bulunuyordu (bkz. Şekil 3).

Kadiriyye'ye mensup 1'er tekkenin Nakşibendi ve Bayrami tekkeleri ile bağlantılı olduğu görülmektedir. Benzer şekilde 1'er Bayrami tekkesinin Kadiriyye ve Nakşibendiyye'ye mensup olduğu görülmektedir. Bedeviyye, 1 Halveti 2 Nakşi tekkesi ile bağlantılı olduğuna göre en fazla Nakşibendiyye ile yakınlık kurmuştur denebilir. Rifaiyye 2 tekke ile Sadiyye, 1 tekke ile de Halvetiyye ile irtibatlanmış, Sadiyye ise 1'er tekke ile hem Celvetiyye hem de Halvetiyye ile ilişki kurmuştur. Mevleviyye'nin tek bağı Nakşibendiyye iledir.

Şekil 2'de görüldüğü üzere Üsküdar'da en yaygın tarikat önce Celvetiyye, sonra Halvetiyye ve Nakşibendiyye idi. Tekke sayıları dikkate alındığında 11 Celveti, 8 Halveti, 8 Kadiri ve 7 Rifai tekkesinin başka hiçbir tarikatla irtibatı bulunmamasına rağmen Nakşi tekkelerinde bu sayı 3'tür. Bu veriler tarikatların, Üsküdar tekkeleri özelinde başka tarikatlarla ilişki kurma düzeyini yorumlamak için kullanılabilir. Bu durum dışa dönüklük içe dönüklük olarak tanımlanacak olursa Nakşibendiyye'nin Üsküdar'ın en dışa dönük tarikatı olduğu söylenebilir. Bağlantılı olduğu tarikat sayısı ile de Nakşibendiyye 7 tarikat ile semtin en geçişli tarikatıdır. Bu sayı Halvetiyye'de 5, Celvetiyye'de 3'tür. Biri İstanbul genelinde diğeri ise Üsküdar genelinde en yaygın tarikat olan Halvetiyye ve Celvetiyye'nin Nakşibendiyye'ye oranla daha içe dönük tarikatlar olduğu söylenebilir. Benzer şekilde 8 Kadiri, 7 Rifai tekkesi ile bu iki tarikatın da Üsküdar özelinde en içe kapanık tarikatlar olduğu görülecektir. Diğer tekkeler sayıca az olduklarından bu mukayeseye dahil edilmemişlerdir.

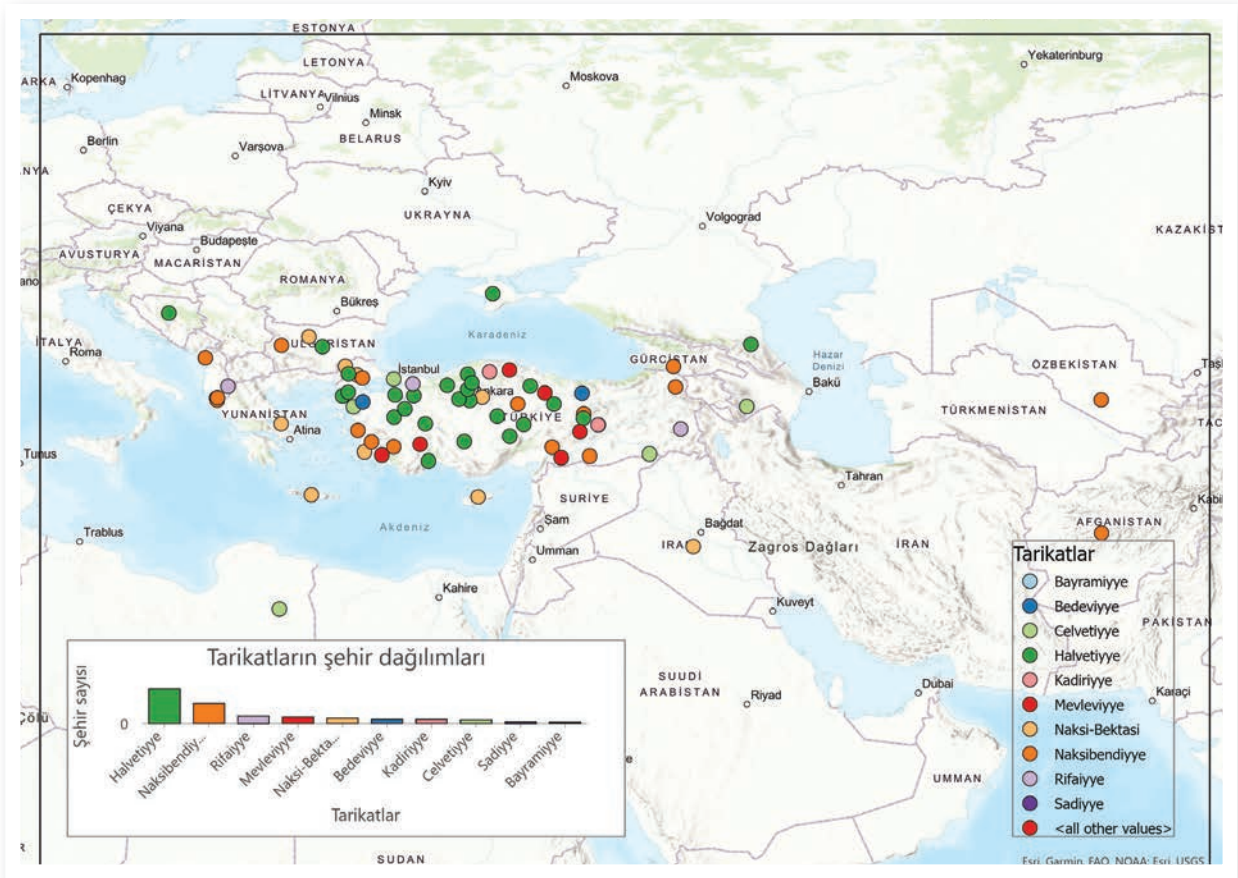

Şekil 3:
Tarikatların
Merkeziği ve
ayrıkılığı

Üsküdar Tekkelerinin Coğrafyası

İstanbul Tekkeleri Nüfus Vukû'atı Defteri bölgeleri, tekkeleri, nüfuslarını vermekle yetinmiyor, ek olarak tekkede o sırada (1866-1880) mukim olanların memleketlerini, varsa seyahatlerini de belirtiyor. Bu önemli bilgi araştırmacıya her tekkenin coğrafyasını belirleme imkânı da veriyor ki aşağıdaki gibi geniş bir haritaya tekabül ediyor (bkz. Harita:6).

Görüleceği üzere 321 Üsküdarlı dervişin memleketlerini gösteren yukarıdaki haritaya göre, Üsküdar'ın en kalabalık kitlesini Halvetiler oluşturuyor, en çok tekkeye sahip Celvetiyye'nin ise oldukça seyrek nüfuslu tekkelere sahip olduğunu

Harita 6:
Üsküdar
tekkelerinin
coğrafyası

görüyoruz (bkz. Tablo:5). Bir nüfus mukayesesi yapmak gerekirse 16 tekke ile Üsküdar'ın en yoğun tekke sayısına sahip olan Celvetiyye az sayıda tekkesi olan bazı tariqatlardan bile daha az nüfusa sahiptir. Mesela tek bir tekkesi ile Mevleviyye nüfus bakımından Celvetiyye'yi çok geride bırakmış görünüyor. Benzer şekilde sadece 4'er tekkeli Sadiyye ve Bedeviyye'nin bile Celvetiyye dervişlerinden daha yüksek nüfusa sahiptir.

Tablo 6: Tarikatlara göre derviş sayıları

Tarikat	Derviş sayısı
Halvetiyye	125
Naksibendiyye	74
Rifaiyye	27
Mevleviyye	23
Naksi-Bektasi	19
Bedeviyye	15
Kadiriyye	15
Celvetiyye	13
Sadiyye	5
Bayramiyye	4

Gidilen şehirler

Nüfus Vukûatı defterine göre tekkelere gelen dervişlerin bir de gittikleri şehirler vardır. Bu şehirler tekkelerin mensup oldukları tarikata ve meşreplerine işaret eder gibidir. Memleket skalasından daha dar bir çerçeveyi gösterse de 22 şehir-bölgeye yapılan ziyaretler, Üsküdar tekkelerinin oldukça geniş coğrafya ile irtibatlı olduğunu söylemek mümkündür. Elimizdeki sayıların kısıtlı verilerden elde edilmiş olduğunu da akılda tutmak gerekir. Daha geniş bir veri setinden faydalandığında bu sayılar mutlaka değişecektir. Burada ele alınan rakam ve yerlerin bir örneklem olarak değerlendirilmesi sağlıklı bir yaklaşım olacaktır.

Aşağıdaki tablo ve haritadan da görüleceği üzere en çok seyahat eden tarikat mensupları Nakşibendilerdir. Üsküdar tarikatı olan Celveti dervişlerinin ise kaydedilmiş bir seyahat bilgisine rastlanmamıştır. Daha önce verilen bilgilerden hareketle bu durum, Üsküdar'daki Celvetiyye tekkelerinin daha çok semt içinde etkin olduğunu gösterir mahiyettedir (bkz. Tablo: 6).

Tablo 7: Tarikatlara göre hedef şehir dağılımı

Nakşibendiyye	Samsun	Girit	İzmir	Bağdat	Mısır	Tekirdağ	Hacıbektaş	Mudanya	Konya	Hicaz
Halvetiyye	Sinop	İzmit	Bursa	Şam	Bandırma	Gönen	Trabzon	Kala-i Sultaniye		
Nakşi-Bektaşî	Isken-deriye	Kerbe-la	İzmir	Varna						
Mevleviyye	Mısır	Hicaz	İzmir							
Rıfaiyye	Selanik	Tekirdağ								
Sadiyye	İzmit									
Kadiriyye	Hicaz									
Bayramiyye	Hicaz									
Bedeviyye	Mısır									
Celvetiyye										

Yukarıdaki haritada görüleceği üzere (bkz. Harita:7), yolculuk yapan dervişlerin Osmanlı coğrafyasını ihata edecek şekilde dağıldıklarını görmek mümkündür.

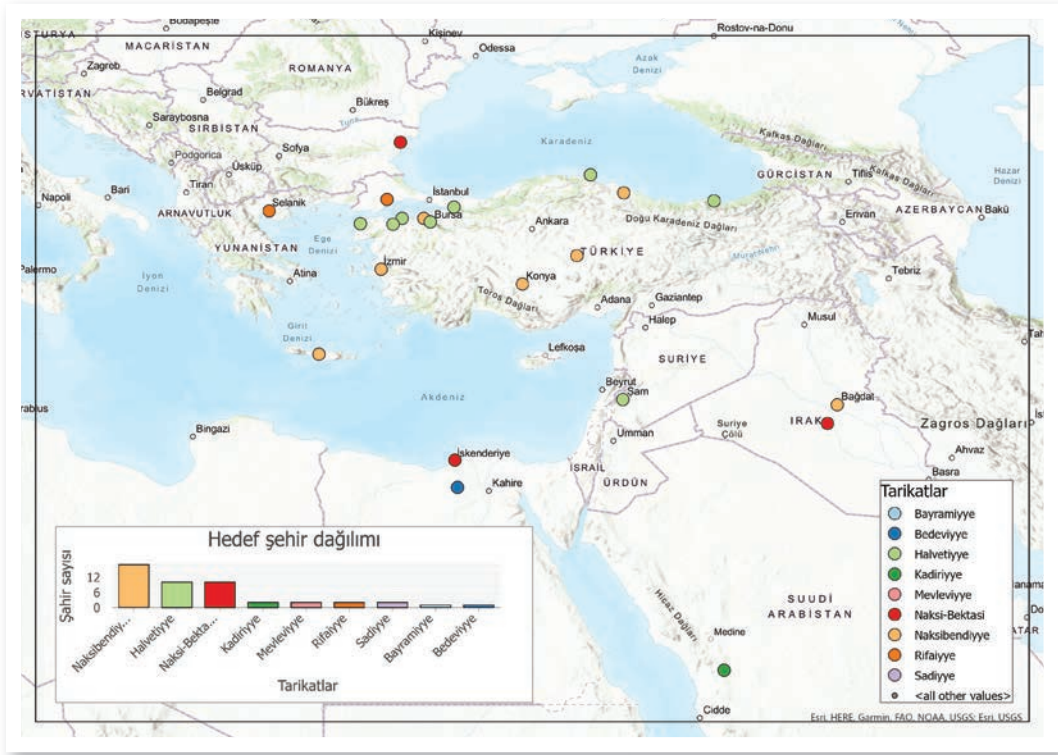
Şimdi artık her bir tarikatın coğrafyasını görebiliriz. Halvetiyye tekkelerinde yaşayan dervişlerin bir haritası olsa aşağıdaki gibi olacaktır (bkz. Harita: 7).

	Şehir	Kişi		Şehir	Kişi
1	Asitane	72	17	Ayfon	1
2	Çerkeş	5	18	Bilecik	1
3	Dağıstan	5	19	Bosna	1
4	Bolu	4	20	Harput	1
5	Karahisar-i Şarki	3	21	Kala-i Sultaniye	1
6	Kastamonu	3	22	Kırşehir	1
7	Kayseri	3	23	Kızanlık	1
8	Afrika	2	24	Köprü	1
9	Amasya	2	25	Kuruçay	1
10	Antalya	2	26	Lapseki	1
11	Arapgir	2	27	Niğde	1
12	Bursa	2	28	Safran-bolu	1
13	Kırım	2	29	Selanik	1
14	Konya	2	30	Simav	1
15	Ankara	1	31	Sivas	1
16	Ayas	1	32	Yabana-bad	1

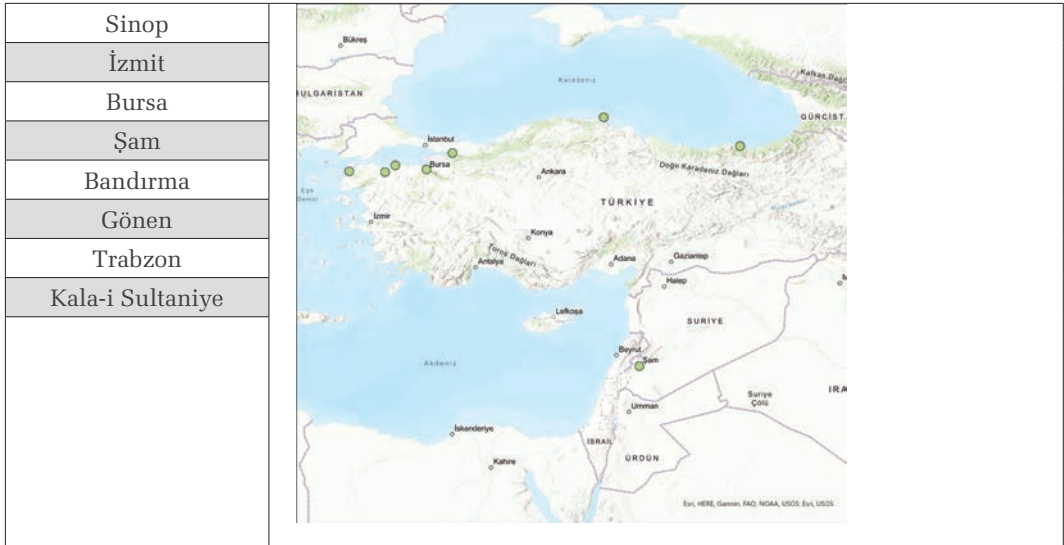
32 şehirlik oldukça geniş bir coğrafyası olan Halvetiyye'nin 72 dervişi Âsitâne-lidir, kalan 55 derviş ise 31 şehirden gelmiştir. En çok Halveti dervişi Çerkeş'ten yani aslında Çankırı'dan ve Dağıstan'dan gelmiştir. Halvetiyye şehirleri genelinde kişi sayısı göz önüne alınarak yapılacak bir değerlendirmede, şehir çeşitliliği oldukça yüksek olan Üsküdar Halvetiyye tekkelerinin Anadolu etkileşiminin neredeyse İstanbul seviyesine yakın olduğu söylenebilir.

Halvetiyye dervişlerinin gittiği şehirler için aynı şeyi söylemek zordur. 8 şehirle bağlantılı olduğu görülen Halvetiyye'nin hedef şehirlerinin daha çok Marmara Denizi'nin güney tarafında bulunan şehirler olduğu görülür. İki Karadeniz şehri ve Şam kurulan ilişkileri anlamak bakımından dikkat çekicidir. Halvetiyye dervişleri Sinop, Trabzon, İzmit, Bursa, Bandırma, Gönen, Kala-i Sultaniye ve Şam şehirlerine gitmişlerdir.

Harita 7:
Tarikatlara göre
hedef şehirler
haritası

Harita 9: Halvetiyye'nin hedef şehirleri

Sayca Üsküdar'ın üçüncü büyük tarikatı, mensup olan derviş sayısı bakımından ise semtin ikinci tarikatı Nakşibendiyye'dir. 74 kişilik nüfusu ile bir sonraki tarikat olan Rıfaiyye ile arasında 47, bir önceki tarikat olan Halvetiyye ile 51 fark vardır.

Harita 10: Nakşibendiyye Şehirleri

	Şehir	Kişi		Şehir	Kişi
1	Asitane	30	15	Eğir	1
2	Afganistan	9	16	Ergiri	1
3	Buhara	6	17	Habeşistan	1
4	Bursa	2	18	İşkodra	1
5	İzmir	2	19	Karahisar	1
6	Kastamonu	2	20	Kars	1
7	Malatya	2	21	Kayseri	1
8	Sofya	2	22	Konya	1
9	Afrika	1	23	Maraş	1
10	Ahıska	1	24	Sivas	1
11	Aydın	1	25	Tekirdağ	1
12	Bolu	1	26	Urfa	1
13	Çerkeş	1	27	Yozgat	1
14	Delvine	1			

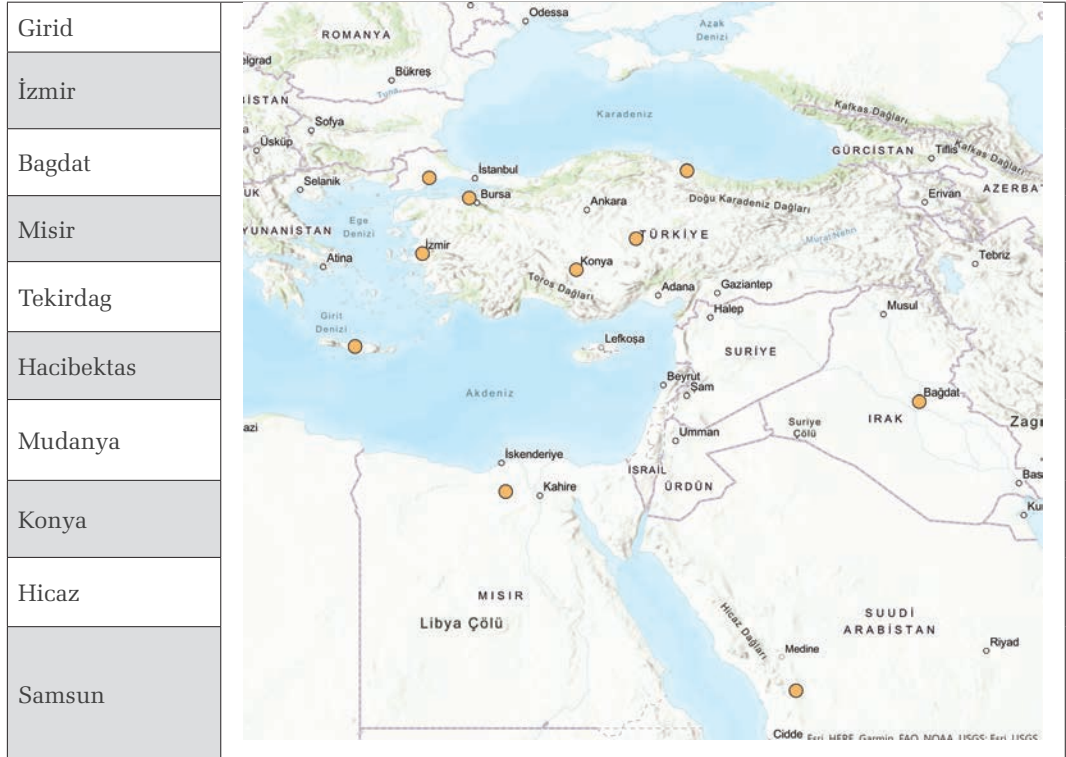
27 şehirle Nakşibendi coğrafyası Halvetilik kadar çeşitlidir. Ancak Halvetilikte 14 şehirde birden fazla derviş varken, Nakşibendilikte bu sayı 8'dir. Âsitâne yine ilk sırayı alırken Osmanlı coğrafyasını aşan iki ülkeden talibinin olması Nakşibendiliği özel kılmaktadır. Bir başka dikkat çekici husus ise bu iki ülkenin Nakşibendi dervişlerinin en yoğun olarak geldikleri yerler olmasıdır. Bugünkü Afganistan, o tarihlerde Afganistan Emirligi'nden 9, bugün Özbekistan, o tarihlerde Buhara Emirligi'nin bir şehri olan Buhara'dan 6 kişi tekkede yaşamaktadır. Bu durum Nakşibendiliğin kendi orijin bölgesi ile bağlantılarının oradan ayrılışının üzerinden 3 yüzyıl geçmesine rağmen devam ettiğini göstermektedir.³⁴ Nakşi tekkelere orijin bölgeden dervişleri cezbetmesi gibi İstanbul'dan da bölgeye bir

34 Hamid Algar, "Baki-billah", *DİA*, c. 4, Ankara 1991, s. 542-543.

yönelişin olduğu görülmektedir. Örneğin, bir Nakşibendi şeyhi olan Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi'nin 60'a yakın kitabının çeşitli sebeplerle Hokand şehrine götürüldüğü-gönderildiği görülmektedir.³⁵ Benzeri şekilde en kuvvetli bağın bu bölge ile kurulduğunu söylemek yanlış olmasa gerek. Oysa örneğin Halvetiliğin, İran'ın Hazar kıyısı şehirlerinden olan orijin şehri Geylan bölgesi ile böyle bir bağının olmadığı görülmektedir.

Şaşırtıcı şekilde Balkanlardan 5 şehirden birer kişi de olsa gelenlerin olması bölge ile kurulan etkileşimi göstermektedir. Halvetiyye ve Nakşibendiyye arasında Bursa ve Bolu dışında müşterek bir şehir olmaması dikkat çekicidir. Her iki tarihatın Bursa'dan ikişer dervişi varken, Bolu'da Halvetiyye'ye mensup 4 Nakşibendiyye'ye mensup 1 derviş bulunmaktadır.

Harita 11: Nakşibendiyye'nin hedef şehirleri

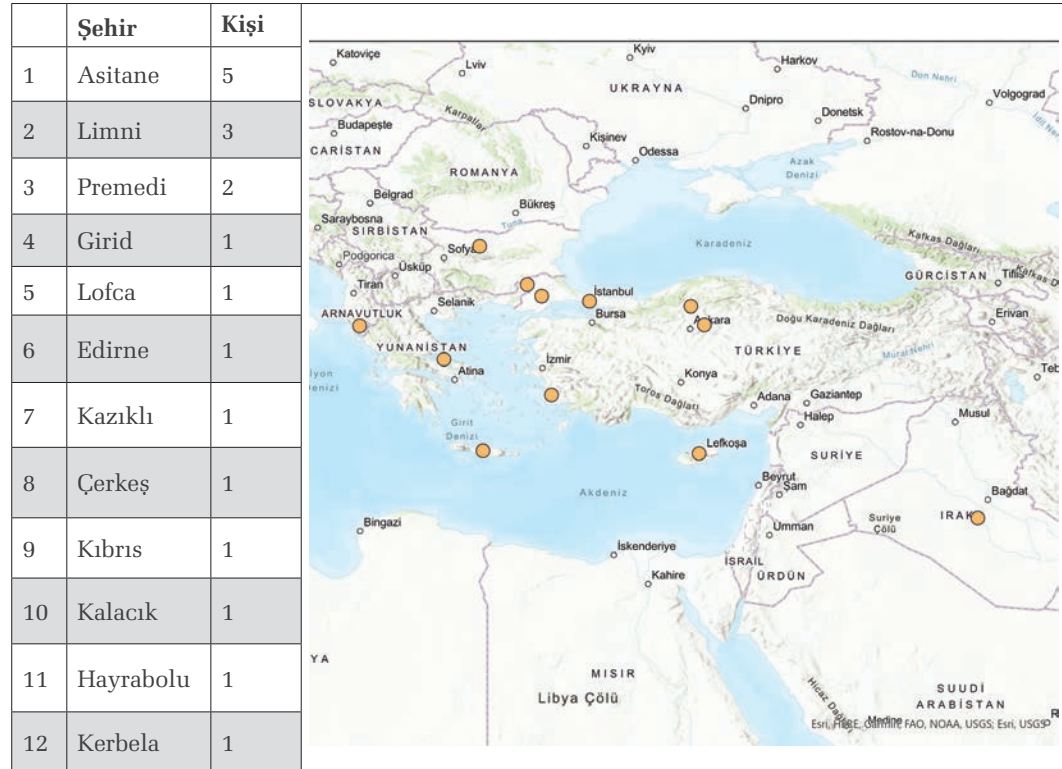

35 Suleiman Maxmudov, "Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi'nin Eserlerinin Özbekistan'daki Nüshaları", *1. Uluslararası Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Gümüşhane 2013, s. 147-149.

Gidilen yerler söz konusu olduğunda Nakşi dervişleri semtin en büyük iki tarikatını geride bırakmıştır. Celvetiyye hiç şehir dışına çıkmamışken Halvetiyye şehirleri hem bir yerde kümelenmiş gibi görünmekte hem de çoğunluk Anadolu dahilinde kalmaktadır. Nakşi şehirleri ise Balkanlar hariç bütün Osmanlı coğrafyasına yayılmış gibidir. Dikkat çekici bir durum, gidilen yerler bağlamında Halveti ve Nakşi şehirleri arasında müşterek bir yerin bulunmamasıdır. Bu sebeple bu şehirlere gidış sebeplerinin irdelenmesi, oluşın soruların cevaplandırılması bakımından önemlidir.

Nakşibendi şehirlerinden bahsederken Nakşi-Bektaşî tekkelerini de belki ilave etmek gerekebilir. Zira bu tekkeler 1826 yılında kapatılışından itibaren Nakşibendiyye'ye intisap etmiş görünen, listelere de Nakşibendi olarak kaydedilen Bektaşî tekkeleridir. Söz konusu tekkelerin gerçekte Nakşi mi yoksa Bektaşî mi olduğunu dervişlerin demografilerinden görmek mümkündür (bkz. Harita 9).

Harita 12: Nakşi-Bektaşî Şehirleri

19 derviş sayısı ile ancak 5. sırada yer alan Nakşi-Bektaşî tekkelerinin semtteki sayısı 4'tür. Bektaşî tekkelerinin Kuzey Marmara, Balkanlar ve Girid-Kıbrıs gibi adalar coğrafyasında ağırlık kazandığını söyleyebiliriz. Ve elbette Bektaşî-Alevî geleneğinde özel bir yeri olan Kербela'yı bu şehirlerarasında görmek beklenilir bir sonuçtur. Aşağıda, dervişlerin ziyaret ettikleri yerler bağlamında yapılacak analizlerde Kербela'nın merkezi konumu daha net görülecektir.

Şu ana kadar sıralamış olduğumuz 3 tarikatın müşterek iki şehri vardır. İlki tabiatıyla Âsitâne ve ikincisi şaşkırtıcı şekilde Çankırı Çerkeş ilçesidir. Ağırlıkları farklı olsa da bu ilçe her üç tarikatı da besleyen bir yerdir. Bu anlamda Çerkeş'in nüfus, göç ve tasavvufî hayat bakımından incelenmesinin ilgi çekici sonuçlar üreteceği düşünülmektedir.

Nakşi-Bektaşî tekkesi mensupları sadece dört şehre gitmişlerdir: İskenderiye, İzmir, Varna ve en çok Kербela. 1826 sonrası Nakşibendiyye'ye devredilen bu tekkelerin dervişlerinin en çok gittikleri şehrin Kербela oluşu hala Bektaşî karakterlerini devam ettirdiklerinin bir işaretidir.

Semtın 3. Büyük tarikatı olan Rıfaiyye'nin 8 tekkesinde 27 derviş barınmaktadır. Bunların 24'ü İstanbul kökenli iken 3 kişi Görice (Arnavutluk), İzmit ve Vanlıdır. Bu da aslı, Güney Irak'ta Kûfe, Vâsıt ve Basra arasında Fırat ile Dicle nehirlerinin meydana getirdiği bataklılar bölgesinde olan Bataih denilen bölge³⁶ olmasına rağmen Üsküdar'daki Rıfai tekkelerinin orijin bölge ile irtibatlı olmadıklarını, artık neredeyse İstanbullu bir tekke olduklarını göstermektedir. Bunun bir sonucu olarak Rıfai dervişleri az seyahat etmiş ve sadece iki şehre gitmişlerdir: Selanik ve Tekirdağ.

Bir sonraki tarikat sadece bir tekkesi olmasına rağmen Celvetiyye'yi bile geride bırakmış olan Mevleviyye tarikatıdır.

36 Mustafa Tahralı, a.g.m.

Harita 13: Mevleviyye Şehirleri

	Şehir	Kişi
1	Asitane	7
2	Konya	4
3	Sivas	3
4	Burdur	2
5	Bursa	1
6	Karahisar-i Sarki	1
7	Ayntab	1
8	Malatya	1
9	Mugla	1
10	Boyabad	1
11	Tokat	1

Âsîtanelilerin çoğunluğu oluşturmasına rağmen 4 kişi ile Konya, 3 kişi ile Sivas ve 2 kişi ile Burdur Üsküdar Mevlevihanesi'ni ağırlıklı olarak besleyen şehirlerdir. Anadolu toprakları içinde kalsa da Mevleviyye oldukça geniş bir şehir çeşitliliğine sahiptir. Konya ve Bursa hem Halvetiyye hem de Nakşibendiyye ile müşterek şehirdir. 23 Mevlevi derviş beklenenin aksine Konya'ya değil Hicaz, Mısır ve İzmir'e gitmişlerdir. İzmir dikkat çekici olarak Nakşi, Bektaşî ve Mevlevilerin müşterek şehridir. Bu üç tarikatın birbirleri ile olan mekânsal yakınlığı³⁷ şehirlerine de yansımıştır.

4 Tekkeli Bedeviyye'nin ve 8 tekkeli Kadiriyye'nin 15'er dervişi vardır. Bedeviyye'nin çoğu İstanbullu olan dervişleri için de Çerkeş dikkati çekmekte ona Şebinkarahisar eşlik etmektedir. Kadiriyye'nin İstanbul dışındaki iki şehrinden biri Harput, diğeri 2 tarikata daha katkı sağlayan Kastamonu'dur. Bedevi dervişleri Mısır'a Kadiri dervişleri Hicaz'a seyahat etmişlerdir.

37 Bektaşî tekkelerinin Nakşibendiyye'ye devri bu iki tarikatın orijin olarak yakınlığına bir de mekânsal bütünlüğü eklemiştir (Maden, 2013). Mevleviyye'nin ise Nakşibendilikte ayrı bir yeri vardır. Özellikle Çarşamba'daki Molla Murat Tekkesinin Mevlevihane (Özgül, 2014) olarak adlandırılması ve bazı Nakşi tekkelerinde Mesnevi'nin okunması Nakşi büyüklerinden "Mevlana" Yakup Çerhi'nin şerhini yazdığı Mesnevi'yi tekke kitabı olarak yıllarca okuması gibi durumların yanında (Nevşahi, 2013), Üsküdar Selimiye Tekkesinin Mevlevi kimliği de bu yakınlığa bir örnektir.

Harita 14:
Celvetiyye
Şehirleri

Tekke sayısı bakımından en büyük ancak derviş sayısı bakımından 8. sırada olan Celvetiyye'den 13 derviş kayıtlarda yer almıştır. 8'i Âsitâneli olan dervişlerin ikisi Ulak, Zeytin, Karabağ ve Afrikalıdır. Bu seyrek dağılım Celvetiyye tekkelerinin hepsinin kayıtlara girmemiş olmasından kaynaklanmış olabilir. Yahut zaten İstanbul menşeli olan Celvetiyye'nin henüz Anadolu'da fazla tanınmamasından da olabilir. Belki de yine çoğu İstanbullu olan dervişler tekke yerine kendi hanelerinde yaşıyorlardır. Yukarıda da ifade edildiği gibi kayıtlı Celveti dervişlerinden hiçbiri şehir dışına çıkmamıştır. Üsküdarlı bir tarikat olan Celvetiyye'nin İstanbul'daki diğer dervişlerinin hareketliğine bakılarak Osmanlı coğrafyası ile kurdukları ilişkiler daha yakından incelenebilir.

Sadiyye ve Bayramiyye tarikatları en az sayıda tekkesi olmasının yanında (4 ve 3) en düşük nüfus sayısına da sahiptir: 5 ve 4. Sadiyye'ye mensup dervişlerin tamamı Âsitâneli iken Bayramiyye mensup dervişlerden biri Harputlu diğeri Bosnalıdır. Harput Halvetiyye ve Kadiriyye tarikatları ile Bosna ise yine Halvetiyye ile müşterek şehirlerdir. Sadiyye'ye mensup dervişler yine çok yakın bir şehir olan İzmit'e, Bayrami dervişler ise Hicaz'a seyahat etmişlerdir. Genel olarak değerlendirildiğinde hem gidilen hem de gelinen yerler bağlamında Nakşibendilik en geniş coğrafyaya sahiptir.

320 kayıtlı derviş üzerinden yapılan bu tasniflerde 3 şehir, 1 ilçe en çok tarikat çeşitliliğine sahiptir. Konya, Bursa, Kastamonu gibi tasavvufi hayatın merkezleri olan bu şehirlerin müşterek şehirler olması tahmin edilebilir bir durumdur. Ancak Çankırı'nın Çerkeş ilçesinin Halvetiyye, Nakşibendiyye, Bektaşiiyye ve Bedeviyye'ye mensup dervişleri ile oldukça geniş bir tasavvufi hayata sahip olduğu söylenebilir. Çerkeş'in yerel tekkelerinin varlığı ayrıca incelenmesi gereken bir konudur. Halvetiliğin bir kolu olan Şabaniyye'den neşet eden Çerkeşîlik tarikatı, ilçenin adıyla anılan ve bölgedeki tasavvufi hayatı anlamada önemli bir başlangıç olabilir.³⁸

Tekkeler coğrafyası Anadolu, Balkanlar, Ege ve Adalar, Mısır, Hazar, Karadeniz, Orta Asya olarak bölünürse (bkz. Tablo: 8) Anadolu'yu bütün tarikatların menşei olarak görmek mümkündür. Bununla birlikte Balkanlar'da Halvetiyye, Nakşibendiyye, Bektaşiiyye'nin yanında Rıfaiyye ve Bayramiyye'yi görmek mümkündür. Mısır'da yine Halvetiyye ilk sırada yer alırken onu Nakşibendiyye ve Celvetiyye takip eder. Ege ve Adalar bölgesinde ise sadece Nakşibendiyye ve Bektaşiiyye vardır. Hazar gölünün yakın çevresi ve İran topraklarını içine alan bölgede, Halvetiyye ve Celvetiyye görülür. Kırım ve Gürcistan'ı dahil ettiğimiz Karadeniz bölgesinde ise yine Halvetiyye ve Nakşibendiyye vardır. Orta Asya ise sadece Nakşibendilerin bulunduğu bir bölgedir.

Görülebileceği üzere Halvetiyye'nin Ege ve Orta Asya hariç tüm bölgelerden dervışı vardır. Nakşibendiyye'nin Hazar dışında bütün bölgelerden derviş devşirmiştir. Celvetiyye en çok Anadolu'dan dervışı barındırırken Mısır ve Hazar'dan da derviş edinmiştir. Üsküdar'ın Kadiriyye, Mevleviyye ve Bedeviyye tekkeleri ise Anadolu ile sınırlanmışlardır.

38 A. Cahit Haksever, "Şehrin Kimliğinde Vakıf Geleneği ve Tasavvufi Kurumlar", *Çankırı'nın Manevi Mimarları Sempozyum Bildirileri*, Çankırı 2017, s. 37-48.

Tablo 8: Tekkeler coğrafyası

Anadolu	Balkanlar	Mısır	Ege ve Adalar	Hazar	Karadeniz	Orta Asya
Halvetiyye	Halvetiyye	Halvetiyye	Nakşibendiyye	Halvetiyye	Halvetiyye	Nakşibendiyye
Nakşibendiyye	Nakşibendiyye	Nakşibendiyye	Bektaşiyye	Celvetiyye	Nakşibendiyye	
Mevleviyye	Rıfaiyye	Celvetiyye				
Kadiriyye	Bayramiyye					
Celvetiyye						
Bedeviyye						
Bayramiyye						

Sonuç

Üsküdar sahip olduğu tarihî ve coğrafi konumu itibariyle, her dönem İstanbul'un üç önemli beldesinden biri olmuştur. Yapılan analizler göz önüne alındığına ilişkili olduğu coğrafyalar da Üsküdar'ın bu özelliğine katkıda bulunmuştur denilebilir. Bu coğrafi çeşitliliği sağlayan kitlenin bir kısmının tekke mensupları olması Üsküdar'ı daha da özel bir hale getirmektedir.

Semtın tarikat çeşitliliği, Şazeliyye hariç İstanbul'da bulunan bütün tarikatların temsilcisi olan tekkelerin varlığı, Üsküdar'ı şehrin tasavvufi kimliğini anlamada önemli bir örneklem haline getirmektedir. Bunun yanında her semtin kendi iç dinamiklerini yorumlamak hem tasavvufi hayatı anlamada yeni bir pencere açmakta hem de semtlerin dini-sosyal yapısını tanımlamada etkili olacaktır.

Kullanılan Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ile tekkelerin Üsküdar merkezinde yoğunlaştıkları, tahmin edilenden çok daha yakın konumlara yerleştikleri ve iç içe bir görünüm arz ettikleri gösterilmiştir. Bu yakınlıktan yola çıkarak hesaplanan etki alanları ile 19. yüzyıl Üsküdar tekkelerinin toplumsal doku ile nasıl kaynaştığı ve bununla birlikte kesişen kitlelere hitap ettiği görülmüştür. Bu müşterek alanın toplumsal yapıyı şekillendirmede benzer bir tesir ürettiği düşünülmüştür.

Tekkelerin, 19.yüzyıl sürecinde işlendikleri listelerde farklı tarikatlara müntesip olarak gösterilmeleri üzerinden bir analiz yapılmıştır. Sosyal Ağ Analizi yöntemleri kullanılarak tekkelerin merkeziliği belirlenmeye çalışılmış, tarikatların başka

hangi tarikatla bağlantılı olduğu veya olmadığı, hiç bağlantısı olmayanların durumu değerlendirilmiştir. Bu bağlamda içe ve dışa dönük tarikatlar belirlenmiştir. Üsküdar'da yaşayan dervişlerin sayıları, bu nüfusun tarikatlar ölçeğinde dağılımı, nüfusun, cinsiyet ve memleket tasnifleri yapılmış, her bir tarikatın coğrafyası belirlenmiştir. Tekke mensuplarının geldiği yerler ve gittikleri yerler bağlamında yapılan değerlendirmede, en geniş coğrafi etki alanına sahip tarikatlar sıralanmış, Üsküdar dışına çıkmayanlar tespit edilmiştir. Orijin bölgeleri ile ilişkilerini sürdüren ve sürdürmeyenler belirlenmiş ve sebepleri sorgulanmıştır. Özellikle Üsküdar'ın genelde bütün İstanbul'un hareketli bu nüfusunun semte ve şehre etkileri ayrıca incelenmesi gereken bir konudur. Şehre gelen ve şehirden diğer tekkelere gidenler, bu mesafeler arasındaki ilgi, bilgi, haber, usul, kültür hatta met'a alış-verişini sağlamaktadır. Tekkeler ve mensupları arasındaki hareketlilik ve nakiller şehirler ve konumlar arasındaki hareketlilik ve nakiller demektir.

Kullanılan yeni ve dijital yöntemlerin klasik kaynaklara bakış açısını, kaynakları değerlendirme ve kullanma biçimini etkilediği açıkça görülmektedir. Bu durum yeni sorular sormayı gerektirdiği gibi yeni ve çeşitli cevaplar üretebilmeyi de sağlamaktadır. Yeni yaklaşımlar, eski kaynakların tazelenmesini sağlamakla kalmamış, yeni bulunmuş arşiv belgeleri kadar sahaya katkı sağlamalarını temin etmiştir. Aynı zamanda eski ve kullanılmış her bir belgenin yeni bir gözle değerlendirilmesi gizli kalmış pek çok durumu da yeniden gün ışığına çıkarmış, araştırmacının dikkatine sunmuştur.